राजावर्त्तः प्रमेहघ्नः हृद्दिव्यानिवारकः ।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ।)

राजाहिः, पुं, (अहीनां राजा । राजदन्तादित्वात् परनिपातः ।) द्विमुखसर्पः । तत्पर्य्यायः । द्विमुखाहिः २ विषाशयी ३ विषाशुयः ४ । इति शब्दरत्नावली । अहीराजः ५ । इति त्रिकाण्डशेषः ।

राजिः, स्त्री, (राजते इति । राज+"वसिवपियजिराजीति ।" उणा० ४ । १२४ । इति इन् ।) श्रेणी । (यथा, अर्य्यासप्तशत्याम् । ६६ ।
"उल्लसति रोमराजिः स्तनशम्भोर्गरलवेखेव ।")
रेखा । इति मेदिनी । जे, १४ । (यथा, महाभारते । ७ । २२ । ६२ ।
"कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
रथसेनं हयश्रेष्ठाः सम्भुर्युद्धदुर्म्मदम् ।"
पुं, आयुपुत्रविशेषः । स तु ऐलपौत्रः । यथा, महाभारते । १ । ७५ । २५ ।
"नहुषं वृद्धशर्म्माणं राजिं गयमनेनसम् ।
रम्भानवी सुतानेतानायोः पुत्रान् प्रचक्षते ।")

राजिका, स्त्री, (राजते या । राज+ण्वुल् । टापि अत इत्वम् ।) केदारः । राजसर्षपः । रेखा । इति मेदिनी । के, १४५ । पङ्क्तिः । इति हेमचन्द्रः । क्षुद्रसर्षपः । तत्पर्य्यायः । क्षवः २ क्षुधाभिजनकः ३ क्षत्रिका ४ आसुरी ५ । इत्यमरः । २ । ९ । १६ । क्षुताभिजनकः ६ असुरी ७ । इति तट्टीका । रक्तवर्णसर्षपः । राइ इति भाषा । तत्पर्य्यायः । राजी २ आसुरी ३ रक्तिका ४ रक्तसर्षपः ५ तीक्ष्णगन्धा ६ मधूलिका ७ क्षवकः ८ क्षुतकः ९ क्षवः १० । अस्या गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । उष्णत्वम् । वातश्लेष्मार्शःशूलकफगुल्मक्रिमिव्रणाग्नित्वम् । दाहपित्तप्रदत्वञ्च । तत्तैलगुणाः । तीक्ष्णत्वम् । वातादिदोषनाशित्वम् । शिशिरत्वम् । यूककण्डूघ्नत्वम् । केशघ्नत्वम् । त्वग्दोषनाशित्वञ्च । तत्पत्रगुणाः । कटुत्वम् । उष्णत्वम् । क्रिमिवातकफकण्डामयहरत्वम् । स्वादुत्वम् । वह्निदीपनकारित्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः । अपि च ।
राजी तु राजिका तीक्ष्णगन्धा क्षुज्जनिकासुरी ।
क्षवः क्षुताभिजनकः क्षत्रिकः क्षत्रसर्षपः ।
राजिका कफपित्तघ्नी तीक्ष्णोष्णा रक्तपित्तकृत् ।
किञ्चिद्वाशिदा कण्डूकुष्ठकोठक्रमीन् हरेत् ।
अतितीक्ष्णा विशेषेण तद्वत् क्षत्रापि राजिका ।"
इति भावप्रकाशः ।

राजिकाफलः, पुं, (राजिकायाः फलमिव फलमस्य ।) गौरसर्षपः । इति राजनिर्घण्टः ।

राजिफला, स्त्री, (राजीभूतानि श्रेणिबद्धानि फलानि यस्याः ।) चीनाककंटी । इति राजनिर्घण्टः ।

राजिलः, पुं, (राजी रेखास्त्यस्येति । राजि+लिश्चादित्वात् लच् । यद्वा, राजिं जातीति । जा+कः ।) कुक्कुरसर्पः । इत्यमरः । १ । ८ । ५ । (यथा, रघुः । ११ । २० ।
"किं मन्दोरगविसर्पिणिमो
राजिलेषु गरुडः प्रवर्त्तते ।")

राजी, स्त्री, (राजि+इदित्वादिति ङीप् ।) निष्क्रियपङ्क्तिः । इति शब्दरत्नावली । (श्रेणिः । यथा, माघे । ४ । ६ ।
"राजीवराजीवशलोलभृङ्ग-
सुखान्तसुखान्ततिभिस्तरूणाम् ।")
राजिका । (अस्या गुणा यथा,—
"राजी तु राजिका तीक्ष्णगन्धा क्षुज्जनिकासुरी ।
क्षवः क्षुताभिजनकः क्षत्रिकः क्षत्रसर्षपः ।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमभागे ।)
रक्तवर्णसर्षपः । इति राजनिर्घण्टः ।

राजीफलः, पुं, (राजीभूतानि श्रेणिबद्धानि फलानि यस्य ।) पटोलः । इति राजनिर्घण्टः । (तथास्य पर्य्यायः ।
"पटोलः कुलकस्तिक्तः पाण्डुकः कर्कशच्छदः ।
राजीफलः पाण्डुफली राजेयश्चान्ततापनः ।
शीतगर्भः प्रतीकश्च कुहण्डा कासभञ्जनः ।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमभागे ।)

राजीवं, क्ली, (राजी दलश्रेणिरस्यास्तीति । राजी+"अर्च्चिभ्योऽपि दृश्यते ।"५ । २ । १०८ । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या वः ।) पद्मम् । इत्यमरः । १ । १० । ४१ । (यथा, कुमारे । ३ । ४५ ।
"उत्तानपाणिद्वयसन्निवेशात्
प्रफुल्लराजीवमिवाम्बुमध्ये ।")

राजीवः पुं, (राजी अस्त्यस्येति । राजी+वः ।) हरिणभेदः । (अस्य लक्षणं यथा,—
"राजीवस्तु मृगो श्रेयो राजीभिः परितो वृतः ।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे द्वितीये भागे ।)
वृहन्मीनभेदः । इति मेदिनी । वे, ४८ । (यथा, मनुः । ५ । १६ ।
"पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः ।
राजीवान् सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्व्वशः ।")
वृक्षः । इति । त्रिकाण्डशेषः । सारसपक्षी । इत्यमरः । राजीपजीविनि, त्रि । इत्यजयः ।

राजेन्द्रः, पुं, (राजसु इन्द्र इव श्रेष्ठत्वात् ।) मण्डलेश्वरात् दशगुणो राजा । यथा,—
"चतुर्योजनपर्य्यन्तमधिकारं नृपस्य च ।
यो राजा तच्छतगुणः स एव मण्डलेश्वरः ।
तस्माद्दशगुणो राजा राजेन्द्रः परिकीर्त्तितः ।"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८६ अध्यायः ।
(राजश्रेष्ठः । यथा, महाभारते ।२।४५।४१।
"कर्म्मणैतेन राजेन्द्र ! धर्म्मश्च सुमहान् कृतः ।")

राजोद्दिजनसंज्ञकः, पुं, (राजोद्दिजन इति संज्ञा यस्य । ततः कन् ।) भूताङ्कुशवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ।

राज्ञी, स्त्री, (राज्ञः पत्नी । राजन्+ङीप् । यद्वा, राजते इति । राज+कनिन् । ततः स्त्रियां ङीप् ।) राजपत्नी । राणी इति भाषा । (यथा, रघुः । १ । ५७ ।
"तयोर्जगृहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी ।
तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः ।")
सूर्य्यपत्नी । इति मेदिनी । ज्ञे, २ । राजपत्न्यां वर्णनीयानि यथा,—
"देव्यां सौभाग्यलावण्यशीलशृङ्गारमञ्जयाः ।
अपाङ्गतुर्य्यदाक्षिण्यप्रेममाधुर्य्यतादयः ।
देव्योधस्त्रिवलीसीमन्तभालभ्रूवलनासिकम् ।
कपोलाधरनेत्रभ्रूकटाक्षरदकन्धराः ।
गण्डबाहुकरोरोजनाभीमध्यवलित्रयम् ।
श्रोणिश्रोणिजङ्घोरुपादद्वयनखं क्रमात् ।"
इति कविकल्पलतायाम् १ स्तवके २ कुसुमम् ।
सूर्य्यपत्न्याः प्रमाणान्तरं यथा,—
सूत उवाच ।
"विवस्वान् कश्यपात् पूर्व्वमदित्यामभवत् पुरा ।
तस्य पत्नीत्रयं तद्वत् संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ।
रेवन्तस्य सुता राज्ञी रेवन्तं सुषुवे सुतम् ।
प्रभा प्रभावं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम् ।
यमञ्च यमुना चैव यमजौ तु बभूवतुः ।"
इति मात्स्ये ११ अध्यायः ।
कांस्यः । इति । हेमचन्द्रः । नीली इति राजनिर्घण्टः । * । (प्रतीची दिक् । यथा, छान्दोग्योपनिषदि । ३ । १५ । २ । "तस्य प्राची दिक् जुहूर्नाम सहमाना नाम दक्षिणा राज्ञी नाम प्रतीची सुभूता नामोदीचीति ।" 'तथा राज्ञी नाम प्रतीची पश्चिमा दिक् राज्ञी राज्ञा वरुणेनाधिष्ठिता सन्ध्यारागयोगाद्वा ।' इति शाङ्करभाष्यम् ।)

राज्यं, क्ली, (राज्ञो भावः कर्म्म वा । राजन्+"पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ।"५ । १ । १२८ । इति यक् ।) राज्ञः इदम् । तत्पर्य्यायः । मौष्टम् २ मण्डलम् ३ जनपदः ४ देशः ५ प्रदेशः ६ विषयः ७ राष्ट्रम् ८ उपवर्त्तनम् ९ । इति शब्दरत्नावली । अमरमते मौष्टजनपदौ अङ्गवङ्गकलिङ्गपञ्चालमगधकोशलादौ मण्डलेन ख्याते ग्रामसमूहे । देशविषयोपवर्त्तनानि च जनपदे जनपदसमुदाये । जनपदैकदेशे सजलनिर्जलस्थानमात्रे च । उपाधिभेदेन देशादित्रिकं भिन्नार्थम् । सामान्येन प्रयोगदर्शनात् । मौष्टादयः पञ्चैकार्थाः । इत्यपरे । इतश्चायुक्तम् । इति भरतः । * । तस्य लक्षणं अङ्गानि च यथा,—
"परस्त्रैवोपकारीदं सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ।
अमात्यराष्ट्रदुर्गाणि कोशो दण्डश्च पञ्चमः ।
एताः प्रकृतयस्तद्वद्विजिगीषोरुदाहृताः ।
एताः पञ्च तथा मित्रं सप्तमं पृथिवीपतिः ।
सप्तप्रकृतिकं राज्यमित्युवाच बृहस्पतिः ।
पौरश्रेणी तदङ्गञ्च भुवते शब्दवेदिनः ।
स्वाम्यमात्यः सुहृत् कोशो राष्ट्रं दुर्गं बलं तथा ।
पौरश्रेणी च राज्याङ्गं प्रकृतिश्च भवेत् इयम् ।"
इति शब्दरत्नावली ।

अपि च ।
"लक्षाधिपत्यं राज्यं स्यात् साम्राज्यं दशलक्षके ।
शतलक्षे महेशानि महासाम्राज्यमुच्यते ।"
इति वरदातन्त्रम् ।